

Μνήμων

Τόμ. 38, Αρ. 38 (2021)

Μνήμων

ΕΤΑΙΡΕΙΑ ΜΕΛΕΤΗΣ ΝΕΟΥ ΕΛΛΗΝΙΣΜΟΥ

ΜΝΗΜΩΝ

ΜΕΛΕΤΕΣ

ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΣ ΠΟΥΛΙΟΣ, Αναζητώντας την ειρήνη εν μέσω πολέμου: Η οθωμανική διπλωματική δραστηριότητα κατά το έτος 1685 και ο ρόλος του Αλέξανδρου Μαυροκορδάτου ● ΣΠΗΡΟΣ Ν. ΓΑΣΤΡΕΡΑΤΟΣ, Νησί της Αφροδίτης ή νησί του Διονύσου; Η αγροτική οικονομία των Κυθέρων σύμφωνα με την οθωμανική απογραφή του 1715 ● ΛΕΩΝΙΔΑΣ ΜΟΪΡΑΣ, Οι οθωμανικές προσλήψεις της Σερβικής και της Ελληνικής Επανάστασης: Μια απόπειρα τυπολογίας ● ΜΙΧΑΗΛ ΣΤΗΡΟΠΟΥΛΟΣ – ΑΝΤΩΝΗΣ ΧΑΤΖΗΚΥΡΙΑΚΟΥ, Βαδίζοντας προς τη μάχη ανάποδα: Οι πολιτικές αντιλήψεις του 1821 και η Εποχή των Επανάστασεων ● ΒΑΣΙΛΗΣ ΓΟΥΝΑΡΗΣ, Πειρατεία, περιπλανήσεις και έρωτας στις ακτές της Χαλκιδικής: Μια οριενταλιστική μικροϊστορία εν έτει 1830 ● ΜΑΡΙΑΝΘΗ Φ. ΠΑΛΑΖΗ, Επιστημονικός πατριωτισμός και κοινωνική συνοχή στα συγγράμματα υγιεινής του Σπυρίδων Αργυρόπουλου ● ΓΙΩΡΓΟΣ ΓΑΣΙΔΑΣ, Διερευνώντας τη θεσσαλική γαιοκτηρία 1881-1900 ● ΔΕΣΠΩ ΚΡΙΤΣΟΠΟΥΛΗ, Η ιστορία της ομαδικής ψυχοθεραπείας στην Ελλάδα (1960-1980) ● ANNA MARIA ΣΙΝΑΝΗ, «Τα τεχνικά μέσα». Τεχνολογίες αναπαραγωγής και αποθήκευσης κειμενικών τεκμηρίων και ιστοριοφυλολογική έρευνα στη μεταπολεμική Ελλάδα: Η περίπτωση του Κέντρου Νεοελληνικών Ερευνών

ΠΡΟΣΕΓΓΙΣΕΙΣ

ΒΥΡΩΝ ΑΝΤΩΝΙΔΗΣ – ΤΑΣΙΑΡΧΗΣ ΚΟΛΙΑΣ – ΓΙΩΡΓΟΣ ΚΟΥΤΣΑΚΙΩΤΗΣ – ΝΙΚΟΛΑΟΣ ΑΒΑΝΟΣ – ΔΗΜΗΤΡΗΣ ΔΟΠΗΣ – ΓΕΡΑΣΙΜΟΣ ΜΕΡΜΑΝΟΣ, Ιστορική έρευνα και νέες τεχνολογίες: Προβληματισμοί και προκλήσεις με αφορμή την προσδόκιμη αποτύπωση του πύργου της Ουρανούπολης

ΒΙΒΛΙΟΚΡΙΣΙΕΣ

Εκδόσεις για το 1821. Μια πρώτη αποτίμηση: Χρήστος Λούκος, Αλεξάνδρα Σπυρίνη, Έλλη Δρούλια ως Γεωργία Γκότση, Παναγιώτης Ελ. Γκεντί, Δημήτρης Αγγελής-Δημάκης, Υβόν Κοσμά, Χρήστος Δεσσύλας

38

ΑΘΗΝΑ 2021

Δήμητρα Βασιλειάδου – Γλαύκη Γκότση (επιμ.),
Ιστορίες για τη σεξουαλικότητα, Θεμέλιο, σειρά
Ιστορική Βιβλιοθήκη, Αθήνα 2020

ΥΒΟΝ ΚΟΣΜΑ

doi: [10.12681/mnimon.38262](https://doi.org/10.12681/mnimon.38262)

Copyright © 2024

Άδεια χρήσης [Creative Commons Attribution-NonCommercial-ShareAlike 4.0](https://creativecommons.org/licenses/by-nc-sa/4.0/).

Βιβλιογραφική αναφορά:

ΚΟΣΜΑ Υ. (2024). Δήμητρα Βασιλειάδου – Γλαύκη Γκότση (επιμ.), Ιστορίες για τη σεξουαλικότητα, Θεμέλιο, σειρά Ιστορική Βιβλιοθήκη, Αθήνα 2020. *Μνήμων*, 38(38), 301–308. <https://doi.org/10.12681/mnimon.38262>

Δήμητρα Βασιλειάδου – Γλαύκη Γκότση (επιμ.), *Ιστορίες για τη σεξουαλικότητα*, Θεμέλιο, σειρά Ιστορική Βιβλιοθήκη, Αθήνα 2020, 360 σ.

«Το παρελθόν είναι ξένη χώρα», γράφει ο L. P. Hartley, «κάνουν τα πράγματα διαφορετικά εκεί».¹ Το σχόλιο αυτό αποτυπώνει με τον καλύτερο τρόπο το πώς ακόμη και κατηγορίες ή πρακτικές που φαίνεται να θεμελιώνονται στη βιολογία και ως εκ τούτου μοιάζουν να βρίσκονται πέρα και έξω από την ιστοριογραφική προσέγγιση, στην πραγματικότητα είναι κοινωνικά προσδιορισμένες. Μια τέτοια κατηγορία είναι η σεξουαλικότητα, η οποία δεν μπορεί να οριστεί δίχως να λάβουμε υπόψη τα διαφορετικά νοήματα που αποδίδονται στον ανδρισμό και τη θηλυκότητα, την ερωτική επιθυμία, την κανονιστική και τη μη κανονιστική σεξουαλικότητα, την παρέκκλιση και την απαγόρευση κ.ο.κ. Οι εκάστοτε λόγοι για τη σεξουαλικότητα που αναδύονται στο πλαίσιο διακριτών κοινωνικών και πολιτικών σχηματισμών διαπλέκονται ποικιλοτρόπως με άλλες κοινωνικές κατηγορίες όπως η τάξη, η καταγωγή, η φυλή και ιδιαίτερα το φύλο. Οι τρόποι, δηλαδή, με τους οποίους διαφορετικές κουλτούρες σε διαφορετικές εποχές αντιλαμβάνονται τη σεξουαλικότητα ποικίλλουν σημαντικά.

Το ενδιαφέρον για τη σεξουαλικότητα ως ιδιαίτερο πεδίο της ιστορίας, ωστόσο, είναι σχετικά πρόσφατο και αποτελεί προϊόν σημαντικών ιδεολογικών μετατοπίσεων. Οι απαρχές του εντοπίζονται στη νέα κοινωνική ιστορία και τα ριζοσπαστικά φεμινιστικά και γκέι κινήματα που παρουσιάστηκαν στα τέλη του '60 και στις αρχές του '70, αναδεικνύοντας σταδιακά τη σεξουαλικότητα σε ιδιαίτερη κατηγορία της ιστορικής ανάλυσης. Όμως, ακόμη και ύστερα από πέντε δεκαετίες συστηματικής διερεύνησης και μετά το πέρασμα από το περιθώριο στο επίκεντρο της ιστοριογραφίας, εξακολουθεί να αποτελεί πρόκληση μια οριστική οριοθέτηση του πεδίου. Παρόλο που εν πολλοίς μπορούμε να συμφωνήσουμε ότι το αντικείμενο της ιστορίας της σεξουαλικότητας δεν αφορά τις καθαυτό σεξουαλικές πρακτικές των υποκειμένων αλλά το ζήτημα της σεξουαλικότητας ως κοινωνικό και πολιτικό διακύβευμα, είναι δύσκολο να προσδιορίσουμε με ακρίβεια τι περιλαμβάνει.

Σε αυτό το πλαίσιο, ίσως ο πιο δόκιμος όρος για να περιγράψουμε το πεδίο, χωρίς να κινδυνεύουμε να το περιχαράκώσουμε στη βάση μιας λογικής αποκλεισμών –η οποία, άλλωστε, αντιτίθεται στην αρχή της συμπερίληψης που είναι καταστατικό γνώρισμα της μελέτης της σεξουαλικότητας– είναι η «οικογενειακή ομοιότητα» του Wittgenstein.² Χρησιμοποιώντας ως παράδειγμα τα παιχνίδια, ο Wittgenstein υποστηρίζει πως τα πράγματα που θεωρούμε ότι συνδέονται με ένα βασικό κοινό χαρακτηριστικό, μπορεί στην πραγματικότητα να συνδέονται με μια σειρά από όμοια χαρακτηριστικά, που όμως κανένα τους δεν είναι κοινό σε όλα τα πράγματα του ίδιου συνόλου. Η δυσκολία οριοθέτησης του πεδίου απηχεί και την ίδια την αδυναμία να περιγράψουμε την πορεία της σεξουαλικής απελευθέρωσης εξελικτικά, δηλαδή με όρους γραμμικούς. Μια γραμμική αποτύπωση της ιστορίας

1. L. P. Hartley – Douglas Brooks-Davies, *The go-between*, Λονδίνο, Penguin, 2020 (1953).

2. Ludwig Wittgenstein – Elizabeth Margaret Anscombe Gertrud, *Philosophical investigations*, Οξφόρδη, Blackwell, 1994.

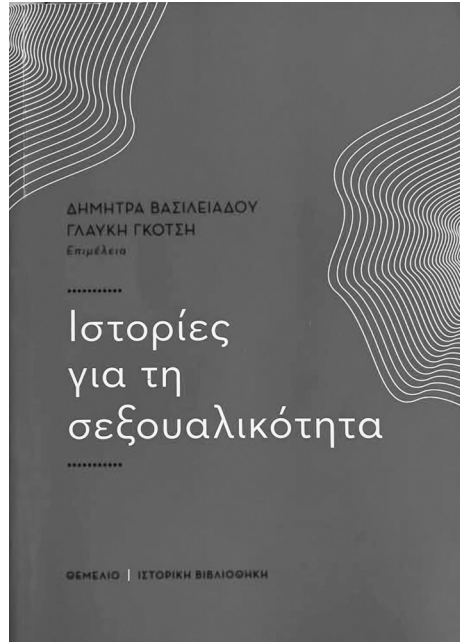
—της όποιας ιστορίας— αδυνατεί να καταδείξει τα πισωγυρίσματα και τις αντίρροπες δυνάμεις που ασκούνται άλλοτε από τα πάνω και άλλοτε από τα κάτω, ούτε μπορεί να περιγράψει τις παράλληλες διαδρομές που διαγράφουν τα υποκείμενα. Η προσπάθεια να σκιαγραφήσουμε μια ομαλή γραμμική πορεία από την καταπίεση προς την απελευθέρωση της σεξουαλικής επιθυμίας είναι καταδικασμένη εξ αρχής. Αυτό είναι το τίμημα μιας ουσιαστικής ιστορικοποίησης του σεξ.

Επομένως, η ιστορία της σεξουαλικότητας διαγράφει τελικά μια διαδρομή υποτέλειας ή μια χειραφετική τροχιά; Και πού ακριβώς εντοπίζονται οι στιγμές της σεξουαλικής φιλελευθεροποίησης; Αυτά είναι δύο καίρια ερωτήματα που απασχολούν τις έρευνες και τις θεωρητικές αναζητήσεις στον χώρο, τα οποία επιδιώκουν να απαντήσουν οι συγγραφείς αυτού του συλλογικού τόμου. Το βιβλίο *Ιστορίες για τη σεξουαλικότητα* αποτελεί μια συλλογή κειμένων από την εγχώρια ως επί το πλείστον ιστοριογραφία για το σεξ, που αγγίζει μια ποικιλία θεματικών και μεθοδολογικών προσεγγίσεων και συνομιλεί καίρια με τη διεθνή βιβλιογραφία.

Ο τόμος ξεκινά με μια ενδιαφέρουσα και γόνιμη επισκόπηση της διεθνούς ακαδημαϊκής συζήτησης, η οποία λειτουργεί ως χρήσιμο φόντο για τα ζητήματα που τίθενται στα επιμέρους δεκατέσσερα κεφάλαια του βιβλίου. Τη μεστή εισαγωγή της Δήμητρας Βασιλειάδου ακολουθεί μια εκτενής και κατατοπιστική ανασκόπηση της εγχώριας βιβλιογραφίας για τη σεξουαλικότητα από τις δύο επιμελήτριες, η οποία συνιστά πολύτιμη αφετηρία για τις ερευνήτριες και τους ερευνητές που ασχολούνται (ή θέλουν να ασχοληθούν) με τις σπουδές του φύλου στην Ελλάδα. Τα αυτοτελή κεφάλαια που ακολουθούν, είναι χωρισμένα σε πέντε θεματικές ενότητες, οι οποίες αντιστοιχούν σε ισάριθμα μέρη.

Η πρώτη ενότητα του τόμου αφορά τους λόγους των «ειδικών» αναφορικά με τις σεξουαλικές πρακτικές στην Ελλάδα, όπως αναδύονται από τις μελέτες πρωτότυπων αρχείων που προέρχονται από ιατρικές και ψυχιατρικές δομές, δημοσιεύσεις επαγγελματιών της υγείας αλλά και μαρτυρίες των ίδιων των υπό διερεύνηση υποκειμένων. Κάθε ένα από τα τρία κεφάλαια εξετάζει με τρόπο διεισδυτικό το πώς διαπλέκονται οι κυρίαρχοι δημόσιοι λόγοι με τις πρακτικές και τις βιωμένες εμπειρίες των ατόμων που ενσωματώνουν τους λόγους αυτούς. Το πρώτο κεφάλαιο, της Βασιλικής Θεοδώρου και του Χρήστου Λούκου, αναφέρεται στα μητρώα των ασθενών στο νοσοκομείο «Ανδρέας Συγγρός» τη δεκαετία του '30. Μέσα από το αρχαιολογικό υλικό οι συγγραφείς αποτυπώνουν την τρέχουσα συζήτηση για τα αφροδίσια νοσήματα, μέσα από την οποία αποκαλύπτεται πώς το σεξουαλικά ενεργό σώμα λειτουργεί ως μεταφορά για τον φόβο που προκαλούν οι εκτενείς κοινωνικοί μετασχηματισμοί με προνομιακό τόπο το γυναικείο σώμα αλλά και το σώμα των φτωχών και των προσφύγων που συμπυκνώνουν υπερθετικά τον κίνδυνο για τη δημόσια υγεία. Έτσι παρατηρούμε ότι για τη διάδοση αφροδισίων νοσημάτων δαιμονοποιούνται η πορνεία και η έλευση των προσφύγων αλλά και η σταδιακή φιλελευθεροποίηση των σεξουαλικών ηθών. Σε κάθε περίπτωση όμως, ως υπαίτιες για τη διάδοση των αφροδισίων νοσημάτων στιγματίζονται σχεδόν αποκλειστικά οι γυναίκες, αφήνοντας στο απυρόβλητο τους άντρες που συνευρίσκονται μαζί τους. Όσο διαφωτιστικό είναι το συγκεκριμένο κείμενο άλλο τόσο είναι, δυστυχώς, και επίκαιρο, καθώς φέρνει στον νου γεγονότα της σύγχρονης επικαιρότητας. Οι

πρακτικές καταγραφής και δημοσιοποίησης των προσωπικών δεδομένων των γυναικών που εισάγονταν για καταναγκαστική νοσηλεία, σύμφωνα με αστυνομική διάταξη του 1894, δεν μπορεί παρά να μας θυμίζουν τη διαπρόμπευση των οροθετικών γυναικών με βάση την υγειονομική διάταξη 39Α του Α. Λοβέρδου το 2012, που υιοθετήθηκε εκ νέου από τον Α. Γεωργιάδη με τη συμβολή διοικητών και υπαλλήλων του ΚΕΕΛΠΝΟ, οδηγώντας στη μαζική καταδίωξη τοξικοεξαρτημένων οροθετικών, την επιβολή εξετάσεων διά της βίας και την προσαγωγή τους στο στρατόπεδο της Αμυγδαλέζας (2013). Επίσης, η υποχρέωση των νοσηλευόμενων να εργάζονται στα διάφορα τμήματα του νοσοκομείου «Ανδρέας Συγγρός» κατά τη διάρκεια της κράτησής τους στις αρχές του 20ου

αιώνα, φέρνει στο μυαλό την πρόσφατη συμφωνία της κυβέρνησης της ΝΔ με το Ξενοδοχειακό Επιμελητήριο, που προβλέπει την απασχόληση παιδιών από δομές φιλοξενίας ανηλίκων σε ξενοδοχεία, τον Σεπτέμβριο του 2021. Και στις δύο περιπτώσεις η βιοεξουσία³ ταξινομεί, στοχοποιεί και «αναμορφώνει» κοινωνικές ομάδες στη βάση του φύλου, της φυλής, της ηλικίας, του επαγγέλματος ή της εθνότητας.

Στο κεφάλαιο του Κωστή Γκοτσίνια που ακολουθεί, βλέπουμε πώς συνυφάνονται ιατρικοί και ηθικοί λόγοι για τον αυνανισμό στην Ελλάδα, από τις αρχές του 20ού αιώνα μέχρι τη δεκαετία του '60, που οριοθετούν το πεδίο του κανονικού. Καταγράφοντας τη μετατόπιση από τους ηθικοπλαστικούς λόγους και την κινδυνολογία που κυριαρχούν στον Μεσοπόλεμο, προς τη σταδιακή κυριαρχία της αυθεντίας των σεξολόγων μεταπολεμικά, αποτυπώνεται μια μεταστροφή των κοινωνικών αντιλήψεων απέναντι στις αυτοερωτικές πρακτικές. Παρόλο που η επίκληση στην επιστημονική αυθεντία απενοχοποίησε μερικώς τον αυνανισμό, ο λόγος των ειδικών σε καμία περίπτωση δεν ήταν απαλλαγμένος από προκαταλήψεις και ηθικές κρίσεις. Έτσι και οι διάφορες επιστημονικές ερμηνείες και γνωματεύσεις εκκινούν καταρχήν από μια ηθική αποτίμηση του σεξ και του φύλου. Αυτό μας επιστράτη την προσοχή στον τρόπο με τον οποίο κάθε λογής ερμηνείες του βιολογικού κόσμου (λόγοι της ιατρικής και της βιολογίας) είναι πάντοτε ήδη διαμεσολαβημένοι από

3. Hubert L. Dreyfus – Paul Rabinow, *Michel Foucault: Beyond Structuralism and Hermeneutics*, Σικάγο, The University of Chicago Press, 1983. Michel Foucault, *The history of sexuality*, τ. 1, Λονδίνο, Penguin, 1990 (1978). Michael Hardt – Antonio Negri, *Empire*, Χάρβαρντ, Harvard College, 2000.

τα κοινωνικά χαρακτηριστικά που αποδίδουμε στα φύλα. Οι λόγοι των ειδημόνων αντιπαραβάλλονται με τις επιστολές ανδρών και γυναικών που ανησυχούν για τις επιβλαβείς συνέπειες που φέρεται να έχει ο αυνανισμός, καταδεικνύοντας ότι τα υποκείμενα, παρότι εν μέρει εσωτερικεύουν τους κυρίαρχους λόγους, δεν είναι παθητικά. Απεναντίας, παρατηρείται αλληλεπίδραση των σεξολόγων και των επιστολογράφων/συνεντευξιαζόμενων στη διαμόρφωση των κυρίαρχων αντιλήψεων γύρω από τις αυτοερωτικές πρακτικές και καταγράφονται μορφές αντίστασης των υποκειμένων στα κανονιστικά πρότυπα που τους επιβάλλονται.

Η Δέσπω Κριτσωτάκη αναλύει τις κλινικές σημειώσεις των επαγγελματιών του Κέντρου Ψυχικής Υγείας και Ερευνών Θεσσαλονίκης, για να φωτίσει τους μετασχηματισμούς της γυναικείας σεξουαλικότητας μεταξύ 1960 και 1980. Παρατηρεί ότι σταδιακά οι ειδικοί «ψ» προσεγγίζουν τη γυναικεία εφηβική και νεανική σεξουαλικότητα διαφορετικά και πώς, παρόλο που παραμένουν οι κυρίαρχες κοινωνικές επιταγές, οι οποίες ορίζουν ότι οι μοναδικές αποδεκτές σχέσεις είναι οι σταθερές, ετεροφυλοφιλικές σχέσεις με προοπτική τον γάμο, ταυτόχρονα απενοχοποιούν τη σεξουαλική επιθυμία και επιδιώκουν με τις παρεμβάσεις τους να συμβιβάσουν τους κοινωνικούς περιορισμούς με την ανάγκη των κοριτσιών για περισσότερη ανεξαρτησία. Παρόλο που οι υπηρεσίες ψυχικής υγείας με έναν τρόπο προσπαθούν να γεφυρώσουν την ένταση με τις οικογένειες των «παραβατικών» κοριτσιών, ο λόγος που συνδέει τη σεξουαλικότητα με τον κίνδυνο και την παραβατικότητα παραμένει κυρίαρχος. Από το '70 και έπειτα οι συζητήσεις για το σεξ γίνονται περισσότερο δημόσιες και ανοιχτές, ωστόσο η γυναικεία σεξουαλικότητα εξακολουθεί να αποτελεί διακύβευμα – κάτι που διακρίνουμε ακόμη και σήμερα, που η σεξουαλικότητα εξακολουθεί εν πολλοίς να αντιμετωπίζεται με δυο μέτρα και δυο σταθμά για άντρες και γυναίκες και οι εναλλακτικές σεξουαλικότητες συνεχίζουν να μάχονται για ισότιμη αναγνώριση και αποδοχή. Εδώ είναι οδυνηρά επίκαιρο το παράδειγμα της υπόθεσης Τοπαλούδη (2018) και το πώς καλύφθηκε αρχικά από τα συστημικά ΜΜΕ, αλλά και η δολοφονία Γιακουμάκη (2015) που είχε ξεκάθαρα ομοφοβικό κίνητρο.

Το δεύτερο μέρος του τόμου αφορά τη διερεύνηση ζητημάτων που αφορούν τη σεξουαλική βία, τον νόμο και την εγκληματικότητα. Στο πρώτο κεφάλαιο της ενότητας η Δήμητρα Βασιλειάδου ανατρέπει σε δικαστικά αρχεία των αρχών του 20ού αιώνα, που αφορούν καταγγελίες βιασμού στη νησιωτική χώρα. Με δεδομένο ότι η απώλεια της παρθενίας για τις γυναίκες της εποχής ισοδυναμούσε με απώλεια κάθε προοπτικής αποκατάστασης, σε πολλά από τα ποινικά βουλεύματα τα θύματα φέρεται να είπαν «φέμματα» παρουσιάζοντας μια «συναινετική σεξουαλική πράξη» ως βιασμό. Η προκατάληψη αυτή οδηγεί σε δύο συνέπειες: η πρώτη είναι ότι η πιθανότητα να αναγνωριστεί ένας πραγματικός βιασμός ως τέτοιος ήταν πολύ μικρή, καθώς εξαρχής το θύμα αντιμετωπίζεται ως αναξιόπιστο και «ελαφρών ηθών». Η δεύτερη καταδεικνύει ότι πράγματι ένας αριθμός καταγγελιών αφορούσε συναινετική σεξουαλική πράξη, αλλά προέκυπτε ως ύστατη λύση, καθώς οι συνέπειες του προγαμιαίου σεξ βάραιναν αποκλειστικά τις γυναίκες. Υπό αυτήν την έννοια, η ίδια η καταγραφή και κατηγοριοποίηση των θυμάτων, των θυτών και των καθαυτό αδικημάτων είναι ήδη διαμεσολαβημένες και ταυτόχρονα αναπαράγουν κυρίαρχες

αντιλήψεις και σχέσεις εξουσίας. Αυτές οι αντιλήψεις έχουν μετατοπιστεί σήμερα, αλλά μέσα από το κίνημα του #MeToo διακρίνουμε ότι ο ορισμός της σεξουαλικής κακοποίησης, το ζήτημα της συναίνεσης, ο δικαιωματισμός, το διπλό μέτρο (double standard) και η κανονικοποίηση του καθημερινού σεξισμού εξακολουθούν να επιμολύνουν τον τρόπο με τον οποίο τόσο η δικαιοσύνη όσο και ο δημόσιος λόγος αντιμετωπίζουν τέτοια περιστατικά.

Στο δεύτερο κεφάλαιο της ενότητας η Joanna Bourke μελετά επίσης τον βιασμό σε ένα αρκετά διαφορετικό πλαίσιο. Συγκεκριμένα, σκιαγραφεί μια γενεαλογία των προσλήψεων του βιασμού στη Μεγάλη Βρετανία και τις ΗΠΑ από τις πρώτες δεκαετίες του 19ου αιώνα μέχρι τα μεταπολεμικά χρόνια. Αυτό που παρατηρεί είναι μια ιδεολογική μετατόπιση στο επίπεδο του λόγου (discourse) από επίθεση σε βάρος της τιμής του θύματος σε ρητή πράξη βίας, και από μια θεωρία «αναισθητοποίησης» των γυναικών, που τις καθιστούσε αμέτοχες και επομένως ηθικά ακέραιες, σε μια θεωρία του «τραύματος» και την εκχώρηση της φωνής των θυμάτων στους ειδικούς (ψ). Σε αυτό το πλαίσιο διαπιστώνει ότι και στη μία και στην άλλη περίπτωση οι γυναίκες καλούνται να εντάξουν τη βιωμένη τους εμπειρία στα κυρίαρχα κοινωνικά σενάρια, εντός των οποίων κατασκευάζεται τόσο το θύμα όσο και ο δράστης της πράξης, και η εκάστοτε κοινωνία «κατανοεί» τη σεξουαλική βία.

Το κείμενο της Έφης Αβδελά αξιοποιεί επίσης δικαστικά αρχεία, σε συνδυασμό με νομικά κείμενα και τοποθετήσεις σεξολόγων, ώστε να εξετάσει ομοερωτικές πρακτικές μεταξύ ανήλικων αγοριών που απασχόλησαν τη δικαιοσύνη κατά την περίοδο 1940-1970. Αυτό που προκύπτει από τις στάσεις των εμπλεκόμενων είναι μια σχετική ρευστότητα στην αντιμετώπιση τέτοιων περιστατικών. Οι λόγοι που αναδεικνύονται συνδέονται, θεωρώ, και με τους κυρίαρχους μύθους για την παιδική ηλικία, οι οποίοι συνυπάρχουν: από τη μία πλευρά το εγγενώς «αθώο» παιδί που διαβάλλεται από την επαφή με τον κόσμο των ενηλίκων, και από την άλλη το «άγριο» παιδί που πρέπει να κοινωνικοποιηθεί, ώστε να συμμορφωθεί με τις επιταγές της εκάστοτε κοινωνίας και να ενταχθεί ομαλά· και κυρίως να μην αποτελέσει κίνδυνο για την κοινωνική ευταξία.⁴ Σε αυτό το πλαίσιο ερμηνεύονται και οι φαινομενικά αντιφατικοί λόγοι που εκφράζονται από το δικαστήριο, τους κηδεμόνες ή και τα ίδια τα παιδιά ενίοτε, για να δικαιολογήσουν ή να καταδικάσουν τις πράξεις τους. Μέσα από την ανάλυση η συγγραφέας παρατηρεί ότι ο ρητός διαχωρισμός της καθημερινότητας και των δραστηριοτήτων των αγοριών και των κοριτσιών, σε συνδυασμό με την πλήρη απουσία σεξουαλικής διαπαιδαγώγησης, καθιστούσαν τις ομοερωτικές πρακτικές μεταξύ ενηλίκων ένα σύνθετο πεδίο σεξουαλικής μύησης και πειραματισμού. Τα ίδια τα αρχεία, ωστόσο, δεν διερωτώνται για τα κοινωνικά αίτια του φαινομένου και επιδεικνύουν αδιαφορία για το σωματικό και ιδιαίτερα το ψυχικό κόστος τέτοιων εμπειριών, επικεντρώνοντας κυρίως στη διατήρηση της «ηθικής καθαρότητας» των παιδιών και τη διασφάλιση της ετεροκανονικότητας στην εφηβεία.

Η ενότητα που ακολουθεί, συνδέεται άμεσα με τους προβληματισμούς της Έφης Αβδελά, καθώς επικεντρώνεται στην ανδρική ομοερωτική επιθυμία, που άλλωστε συνιστά βασική τάση στη διεθνή βιβλιογραφία και έρευνα. Στο κεφάλαιο του

4. Chris Jenks, *Childhood*, Λονδίνο, Routledge, 1996, σ. 70.

Κώστα Γιαννακόπουλου διερευνώνται οι κοινωνικές προσλήψεις για την ομοφυλοφιλία με αφορμή ένα έγκλημα που τελέστηκε στον Αθήνα το 1957. Μέσα από τις επίσημες και τις καθημερινές/λαϊκές αναπαραστάσεις αναδύονται οι κυρίαρχες αντιλήψεις για την ανδρική ομοφυλοφιλία ως ασθένεια ή ανωμαλία. Εξετάζοντας τη μυστικότητα ως τεχνολογία της εξουσίας, ο συγγραφέας επισημαίνει ότι από τη μία μεριά η αορατότητα εδραιώνει το καθεστώς της απαγόρευσης και από την άλλη διαμορφώνει τη συνθήκη ύπαρξης των απαγορευμένων πράξεων. Το γεγονός αυτό συνεπικουρείται από τη γενικευμένη άγνοια σε επίπεδο επίσημων και ανεπίσημων αντιλήψεων, οι οποίες καθιστούσαν αόρατα τα υποκείμενα που δεν ανταποκρίνονταν στις κυρίαρχες αντιλήψεις για το πώς «είναι» ένας ομοφυλόφιλος άντρας. Ταυτόχρονα, βέβαια, μια τέτοια αδυναμία αναγνώρισης επέτεινε την ηθική ανησυχία, όταν αποκαλυπτόταν ότι «κανονικοί» άντρες μπορούσαν να είναι ομοφυλόφιλοι, καθώς η «διαστροφή» δεν μπορούσε πλέον να περιοριστεί σε έναν «υπόκοσμο ανωμάτων».

Σε άμεση συνάρτηση με το ζήτημα της ορατότητας αναδύεται η έννοια του χώρου. Η κινητικότητα στον δημόσιο χώρο επιτρέπει στα υποκείμενα να διαφεύγουν το βλέμμα της επιτήρησης, αλλά και να συγκροτούν τις δικές τους ετεροτοπίες⁵ (τσοντοσινεμά, Μύκονος, gay bars), όπου μπορούν να επιτελέσουν σεξουαλικότητες και ταυτότητες φύλου που δεν είναι νοητές/αποδεκτές έξω από αυτές τις επικράτειες. Ιδιαίτερα επίκαιρη βρήκα τη σύνδεση με έννοιες όπως το gentrification και το AirBnB στο κεφάλαιο του Νικόλαου Παπαδογιάννη, αλλά και το πώς υλικόι χώροι (τα τσοντοσινεμά) σταδιακά υποκαθίστανται από χώρους ψηφιακούς (Tinder, Grinder κ.λπ.), όπως παρατηρεί ο Σπύρος Χαιρέτης. Συγκεκριμένα, ο Παπαδογιάννης αναφέρεται στην πρακτική του ταξιδιού κατά τις δεκαετίες του '70 και του '80 ως δυνατότητας σεξουαλικού πειραματισμού και αναστοχασμού, αντλώντας από προφορικές μαρτυρίες και δημοσιευμένο υλικό. Μέσα από την ανάλυση των πηγών του διαπιστώνει ότι οι μετακινήσεις στον χώρο μπορούσαν να λειτουργήσουν διττά: τόσο απελευθερωτικά ως προς την έκφραση ομοερωτικών επιθυμιών όσο και ως καταλύτες για την αναπαραγωγή παγιωμένων σχέσεων εξουσίας γύρω από την ταυτότητα φύλου των υποκειμένων. Σε αυτό το πλαίσιο αναγνωρίζει μια φασματική σχέση των υποκειμένων με τη σεξουαλική τους ταυτότητα –τα υποκείμενα ούτε ταυτίζονται ούτε ταξινομούνται αναγκαστικά μέσα σε αυστηρά διπολικά σχήματα. Επιπλέον, επισημαίνει το πώς οι ίδιοι οι χώροι και οι λόγοι που συγκροτούνται γύρω από αυτούς, ανατροφοδοτούν τις διαδικασίες αποχρυστάλλωσης των γκέι (ή μη) ταυτοτήτων των επισκεπτών τους.

Η θέση ότι τα υποκείμενα επηρεάζονται από το χωρικό περιβάλλον και αντίστροφα είναι κεντρική και στο κεφάλαιο του Σπύρου Χαιρέτη, ο οποίος μελετά τις διασταυρώσεις φύλου, ομοσεξουαλικότητας και ηλικίας στα αθηναϊκά τσοντοσινεμά τις δεκαετίες του '80 και του '90, και στη συνέχεια στη σημερινή εποχή. Μέσα από τις ιστορίες ζωής των θαμώνων διερευνά τη συγκρότηση έμφυλων, σεξουαλικών και ηλικιακών ταυτοτήτων. Τα τσοντοσινεμά για τα συγκεκριμένα υποκείμενα λειτουργούν ως τομή ανάμεσα σε διαφορετικές γενιές ομοφυλόφιλων ανδρών αλλά

5. Michel Foucault, «Heterotopias», *Diacritics* 16 /1 (1986), σ. 22.

και ως γέφυρα που συνδέει ένα νοσταλγικό παρελθόν με το παρόν της σύγχρονης νεοφιλελεύθερης ομοκανονικότητας, στο οποίο νιώθουν ότι δεν ανήκουν. Σε αυτό το πλαίσιο το σταδιακό κλείσιμο αυτών των χώρων βιώνεται όχι απλώς ως τέλος εποχής αλλά και ως κρίση ταυτότητας για τους παλιούς θαμώνες.

Στο τέταρτο μέρος το ενδιαφέρον μετατοπίζεται σε ζητήματα αναπαράστασης της επιθυμίας στην τέχνη, το θέατρο και τα ιστορικά τεκμήρια, μέσα από τα οποία αναδεικνύονται διάφορα θεωρητικά και μεθοδολογικά ζητήματα που σχετίζονται με προβληματισμούς όπως η ερμηνεία των καλλιτεχνικών έργων, τα πολλαπλά επίπεδα διαμεσολάβησης στη μελέτη των εκάστοτε πηγών, και ο ρόλος των ίδιων των ιστορικών στη διασύνδεση των ιστορικών τεκμηρίων. Το κείμενο της Γλύκης Γκότση μελετά πίνακες και γλυπτά που φιλοτεχνήθηκαν τη δεκαετία του '30, και συγκρίνει έργα γυναικών και ανδρών καλλιτεχνών ως προς την απόδοση του γυναικείου γυμνού. Μέσα από την ανάλυση προκύπτει το διττό ζήτημα του υποκειμένου του βλέμματος –εκείνου που βλέπει και εκείνου που υπόκειται στο βλέμμα του άλλου. Μέσα από αυτήν την οικονομία της θέασης η συγγραφέας διερευνά τις δυνατότητες που έχουν οι γυναίκες –καλλιτέχνιδες και κοινό– να οικειοποιηθούν ένα ενεργητικό βλέμμα που αφήνει περιθώριο για την έκφραση της γυναικείας επιθυμίας. Έτσι προκύπτει ότι οι άνδρες καλλιτέχνες αναπαριστούν το γυναικείο σώμα ως αντικείμενο του ανδρικού βλέμματος / της ανδρικής επιθυμίας, ενώ οι γυναίκες καλλιτέχνιδες επιχειρούν να αναδείξουν τη γυναικεία μορφή ως υποκείμενο μιας ενεργητικής σεξουαλικότητας. Παρ' όλα αυτά, θεωρώ πως το ίδιο το γυναικείο γυμνό ως είδος επιβεβαιώνει την κατασκευή του γυναικείου σώματος ως αντικειμένου του βλέμματος καθώς και τις σχέσεις εξουσίας που αυτό συνεπάγεται.

Ο προβληματισμός αυτός αναδύεται και στο κείμενο της Ανδρονίκης Διαλέτη, που αναλύει δημοφιλείς ιταλικές κωμωδίες της Αναγέννησης, για να διαπιστώσει κατά πόσο αντισυμβατικές έμφυλες αναπαραστάσεις που εκφράζονται μέσα από στοιχεία όπως η παρενδυσία ή η ελευθεριότητα του λόγου, μπορούν να αμφισβητήσουν ουσιαστικά τις υπάρχουσες έμφυλες σχέσεις εξουσίας. Μέσα από την ανάλυσή της καταλήγει ότι, πάρα το φαινομενικό σεξουαλικό ριζοσπαστισμό των θεατρικών αυτών έργων, εντέλει επιβεβαιώνεται ο πατριαρχικός κανόνας. Είναι σημαντικό όμως ότι, παρ' όλα αυτά, διακρίνονται κάποιες ρωγμές που υπερβαίνουν την ετεροκανονική έμφυλη τάξη και επιτρέπουν την ανάδυση δυναμικών γυναικείων χαρακτηρισμών και την έκφραση απαγορευμένων ανδρικών επιθυμιών. Ουδέποτε, ωστόσο, ανατρέπεται η κυρίαρχη οικονομία του βλέπουν, καθώς το ενήλικο ανδρικό σώμα ποτέ δεν ολισθαίνει σε αντικείμενο του βλέμματος και της επιθυμίας.

Στο τρίτο κεφάλαιο της ενότητας ο Παναγιώτης Ελ Γκεντί αξιοποιεί υλικό από τα προσωπικά αρχεία του Λαπαθιώτη και του Καβάφη, για να εξετάσει τη συσχέτιση ομοφυλοφιλίας και πορνογραφίας, και τη συγκρότηση του ομοφυλόφιλου εαυτού μέσα από την ομοπορνογραφία. Συγκεκριμένα, ο Ελ Γκεντί στοχάζεται πάνω στην έννοια της αποκωδικοποίησης των αναπαραστάσεων του παρελθόντος, η οποία λαμβάνει χώρα στο παρόν του ερευνητή, γεγονός που τοποθετεί την ίδια του την υποκειμενικότητα εντός του πεδίου της έρευνας. Αναγνωρίζοντας την ιστοριογραφική πράξη ως μορφή εξουσιαστικού λόγου επί του παρελθόντος, διερωτάται κατά πόσο ένα παρελθόν που διαμορφώθηκε από μη ετεροκανονικά υποκείμενα και

ερμηνεύεται από μη ετεροκανονικούς ιστοριογράφους αλλάζει αυτό το δεδομένο.

Ο τόμος κλείνει με δύο κείμενα που προβληματοποιούν τις παγιωμένες αρχές της ιστοριογραφίας για τη σεξουαλικότητα, ασκώντας κριτική στο κυρίαρχο ερμηνευτικό πλαίσιο του Φουκώ: το πρώτο, προτείνοντας ένα εναλλακτικό ερμηνευτικό σχήμα για τον πολλαπλασιασμό των λόγων γύρω από το σεξ τον 18ο αιώνα, και το δεύτερο καλώντας σε μια αναθεώρηση των ερμηνευτικών προϋποθέσεων που κυριαρχούν στο πεδίο. Συγκεκριμένα, η Εύη Καρούζου, εκκινώντας από την πολιτική οικονομία, εξηγεί ότι η εμφάνιση της πληθώρας σεξουαλικών λόγων τον 18ο αιώνα ανταποκρινόταν στις ανάγκες του μερκαντιλικού κράτους. Διαπιστώνει, ωστόσο, ότι αυτός ο πολλαπλασιασμός δεν οφείλονταν στην οικονομία καθεαυτήν, αλλά στη διαμόρφωση νέων γνωσιακών πεδίων γύρω από το ανθρώπινο σώμα, όπως η ανατομία και η φυσιολογία, αλλά και την ανάδυση ωφελιμιστικών λόγων που έφεραν στο προσκήνιο το ζήτημα των δικαιωμάτων. Ο Γιώργος Πλακωτός ξεκινά με αφετηρία τη διαπίστωση ότι η ιστορική μελέτη του προνεωτερικού σεξ έχει βρεθεί σε αδιέξοδο. Στην υπάρχουσα ακαδημαϊκή συζήτηση έρχεται να προσθέσει το ζήτημα των κυρίαρχων ερμηνευτικών προϋποθέσεων στο πεδίο, αμφισβητώντας τις δύο κομβικές διακρίσεις που κάνει ο Φουκώ: μεταξύ πράξεων και ταυτοτήτων, και μεταξύ προνεωτερικής *ars erotica* και νεωτερικής *scientia sexualis*. Απηχώντας ένα προβληματισμό που συναντήσαμε και στο κείμενο της Διαλέτης, διερωτάται κατά πόσο μπορούμε να μιλάμε για μια ριζική ετερότητα του προνεωτερικού παρελθόντος. Μήπως πρόκειται για μια διπολική διάκριση που τελικά υπηρετεί τις κανονιστικές πολιτικές της ιστορικής ερμηνείας; Σε αυτό το πλαίσιο και μέσα από τη γενεαλογική προσέγγιση μιας σειράς περιηγητικών κειμένων από την εποχή της αποικιοκρατίας επανεξετάζει το πρόβλημα μιας ιστοριογραφικής πρακτικής από το περιθώριο. Ως λύση στο αδιέξοδο προτείνει την αντίχνευση της ιστορικότητας του φουκωικού παραδείγματος καθώς και την ανάγκη να ξανασκεφτούμε τον έκκεντρο χαρακτήρα της μελέτης του προνεωτερικού σεξ.

Μέσα από τη συνοπτική παρουσίαση του περιεχομένου, διαπιστώνουμε ότι, παρότι στόχος του βιβλίου είναι να συνεισφέρει στην εγχώρια ιστοριογραφία για το σεξ, στην πραγματικότητα έχει ένα ευρύτερο φάσμα στο οποίο απευθύνεται. Χάρη στο εύρος των θεματικών και μεθοδολογικών προσεγγίσεων που καλύπτει, συνιστά μια συλλογή κειμένων που αφορά εξίσου θεωρητικούς και ερευνητές/-τριες από το πεδίο των πολιτισμικών σπουδών, της κοινωνικής ανθρωπολογίας, της κοινωνιολογίας και όσων άλλων πεδίων άπτονται των σπουδών του φύλου. Τα κείμενα είναι πολυσχιδή, πυκνά και ενίοτε απαιτητικά αλλά γραμμένα με φροντίδα και προσοχή, ώστε να μπορούν να διαβαστούν και από αναγνώστες και αναγνώστριες που επιχειρούν τα πρώτα βήματά τους στην έρευνα ή απλώς ενδιαφέρονται για την ιστορία του σεξ.